

О. Ю. Матушек

Харківський національний університет імені В. Каразіна

Автокомунікація у творчості Лазаря Барановича

Матушек О. Ю. Автокомунікація у творчості Лазаря Барановича. У цій статті досліджується автокомунікація у творчості архієпископа Чернігівського й Новгород-Сіверського Лазаря Барановича. Явище автокомунікації вивчається на матеріалі авторських молитов та записів на маргінесі друкованих книг. Процес текстопородження розглядається як різновид поведінки автора, який редагує, переписує та передруковує свої твори.

Ключові слова: *текст, автокомунікація, маргіналії.*

Матушек Е. Автокоммуникация в творчестве Лазаря Барановича. В этой статье исследуется автокоммуникация в творчестве Черниговского и Новгород-Северского архиепископа Лазаря Барановича. Предмет изучается на материале авторских молитв и маргиналий. Процесс текстопорождения рассматривается как разновидность поведения автора, который редактирует, перепечатывает, переписывает и дописывает свои тексты.

Ключевые слова: *текст, автокоммуникация, маргиналии*

Matushek O. The Autocommunication in the Works of Lazar Baranovych. In this article the author examines the autocommunication in the works of Chernigiv and Novgorod-Siversky Archibishop Lazar Baranovich. The autocommunication is studied on the basis of the author's prayers and the author's handwritten marginalia. The process of textcreation is considered as a kind of behavior of the author, who edits, reprints, rewrites his own texts.

Keywords: *text, autocommunication, marginalia.*

Автокомунікація – це форма спілкування, замкнена на одному суб'єкті, що виступає як творцем, так і отримувачем повідомлення. Найбільш загальною схемою комунікації є модель «адресант – повідомлення – адресат». Ю. Лотман акцентує на двох можливих напрямках передачі повідомлення. Найбільш типовим випадком він називає напрямок «Я – Він», де «Я» – суб'єкт передачі, той, хто володіє інформацією, а «Він» – об'єкт, адресат. Інший напрямок – «Я – Я» [5,6]. Це та ситуація, коли суб'єкт передає повідомлення самому собі.

Дослідник звертає увагу на ті випадки, коли передача інформації від «Я» до «Я» не супроводжується розривом у часі та виконує якусь іншу культурну функцію. При цьому повідомлення не є повністю збитковим, а набуває якоїсь додаткової інформації. Ю. Лотман розкриває механізм такого спілкування. У системі «Я – Він» змінними є рамкові елементи моделі, а код і повідомлення залишаються сталими. «Повідомлення й інформація, що міститься в ньому, константні, змінюється тільки носій інформації», – пише вчений [5:165]. В системі «Я – Я» – сталий носій інформації, але повідомлення переформулюється

ся й набуває нового смислу. Це відбувається в результаті введення додаткового коду, в одиницях його структури й перебудовується повідомлення. Ритмічні звуки, музичні повтори, орнамент можуть бути тими зовнішніми кодами, під впливом яких змінюється словесне повідомлення. Відтак, Ю. Лотман класифікував автокомунікацію, виділивши її мнемонічний тип (повідомлення собі з метою збереження інформації) та інвенційний тип (повідомлення собі з метою отримання приросту інформації) [5]. Перше – це усі види пам'ятних записів, вузлики напам'ять, друге – медитації під ритм музики, читання і т. ін.

Моменти автокомунікації письменників XVII століття привернули увагу С. Маслова [7] та М. Шамрай [12]. Вчені зібрали цінний матеріал для дослідження проблеми. Нашим завданням буде вивчити особливості автоспілкування Лазаря Барановича на основі його власноручних маргіналій, авторських молитв.

Дослідники М. Мухелішвілі та Ю. Шрейдер висловили думку, що акт молитви є шлях людини до Бога через самозміну у процесі безперестанної молитви. Відтак, хоча молитва спрямована від людини до Бога, її адресатом є той, хто молиться. В залежності від його ме-

ти щодо безпосереднього адресата, виділяють шість інтенціональних типів молитви:

- 1 – молитва-прохання;
- 2 – молитва-клопотання;
- 3 – молитва-подяка;
- 4 – молитва-хвала;
- 5 – покаянна молитва;
- 6 – молитва, спрямована на досягнення вищих духовних станів [9:60].

Свої молитви й рефлексії Лазар Баранович зафіксував друком. У нього найчастіше зустрічається молитва-прохання і покаянна молитва. Василій Великий детально застановляється на двох видах молитви – славослів'ї та проханні. Щодо формулювання прохань, то богослов говорить людям про всезнаючого Бога, який не потребує нагадувань про те, що кому корисне. Натомість Василій Великий радить просити Царства Божого [10:36]. Дуже часто саме так і робить Лазар Баранович. Як правило, свої прохання він вплітає в якусь образну картинку. Скажімо, прохання до Бога та Богородиці стояти з правого боку від Бога вписується в картину апокаліптичного Страшного суду. Такий зміст молитовних прохань засвідчує високий духовний рівень того, хто говорить.

М. Михеєв відносить молитву до еготекстів, називаючи її способом найбільш відвертого «виговорювання себе» [8]. Текст з «Прилогу» до «Труб», що має назву «В молитві терпите» (Колосян: 4), – є покаянною молитвою від першої особи, за якою й ховається автор. Текст риторизований. За допомогою прийому нарощування автор зображує грішника, маючи на увазі себе: «Превзидох, Господи, и блудника», «Превзидох блудницу: оумножися въ мні гріхъ, паче блуднаго и паче блудници» [4:360]. Авторефлексія «Я» відображає самоосмислення з точки зору універсальних правил. При цьому об'єктом є не моментальний стан «я», а періодична поведінка в минулому. Це інтроспективне розмірковування над самим собою. Непривабливість стану грішника змальована через приклад-порівняння зі звичками тварин: «Азъ от свиний сего нрава научихся, еже лежати въ грісіх моих, яко свиния в калі» [4:360]. По тексту автор поглиблює негативні характеристики, додаючи до констатації гріховності ще й небажання розкаятися. Ампліфікація прикладів (Петро, блудниця (Марія Магдалина), цар Давид) вказує шлях для наслідування – покаяння. Спочатку автор дає узагальнений образ грішника, але потім індивідуалізує його, переходячи до самоіронії й самокритики: «Азъ хлібом не доволствуюся, ишу сладости

в брашнах» [4:360 зв]. Такі одкровення він підсилює риторичними запитаннями: «Како восплачуся горко, ядый всегда сладко?» [4:360 зв]. Подекуди це виглядає як формули самоприниження: «Сластлюбец бо есмь паче, неже Боголюбец: Аще и боголюбивый архіерей нарицаем есмь» [4:360 зв]. Можливість представити себе як персонажа тексту Баранович знайшов у розриві між своїми вчинками грішної людини та знаннями єпископа про ідеальні сценарії поведінки. Архієпископ конструює своє ідеальне «я», що і для нього, і для читача стає дзеркалом (за Лаканом – *О. М.*), у яке реципієнт дивиться під час читання та ідентифікує себе з героєм.

Молитовні роздуми трансформували самоосмислення особи, що породжувала тексти. У текстах архієпископа особливо помітна тримодальність мнемонічної діалогічності, оскільки вона розділяється на діалог з самим собою, діалог з читачем та діалог з Богом. Додатковий виховний ефект створюється критичним поглядом автора на самого себе. Це розраховано також і на вторинного реципієнта.

О. П'ятигорський називає текст тривалим у часі або одноразовим актом поведінки автора [11:18]. Українські письменники XVII століття були дуже критичними щодо своїх текстів. С. Маслов, уважно розглянувши кийське видання «Ключа розуміння» (1659) Іоанікія Галятовського, помітив, що деякі аркуші вклеєно замість вирізаних (це – 3, 24, 38, 42, 118, 162 аркуші). Порівнявши два варіанти цих сторінок, С. Маслов побачив, що «вони мають більш або менш значні, проти остаточної редакції, відміни, так щодо складання, як і до змісту» [7:79]. Це були скорочення, які дозволили доповнити основний текст, – на Стрітення додати ключове слово (назву свята), замінити частину тексту на більш доречну з точки зору автора (арк. 47–47 зв.), перекласти біблійні цитати не за Вульгатою, як було у первісному тексті, а згідно з Острозькою Біблією (арк. 162 зв). На основі цих фактів С. Маслов робить висновки про творчу лабораторію письменника, якого характеризує як «автора, досить до себе суворого, що доводив працю над текстом навіть до цілковитого виправлення його й до того, що передруковував готові вже аркуші книги» [7:82].

Прикметно, що тривалою у часі є не тільки поведінка автора щодо самого тексту, але й щодо його видання. Ю. Лотман вважає однією з форм автокомунікації підвищення рангу тексту [5]. Лазар Баранович дуже турбувався про те, щоб його рукописи швидше ставали друкованими текстами. «Труби словес

проповідних» не відразу побачили світ. 1668 року автор хотів надрукувати їх у Києво-Печерській лаврі, але там не було паперу. 1669 року він передає рукопис для друку в Москві. Там зволікали з виданням, і 1671 року Баранович забрав звідти рукопис. На думку Т. Каменевої, саме з метою видання збірника проповідей Баранович організовує друкарню в Новгороді-Сіверському. Справа йшла повільно: Симон Ялинський, якому її було доручено, поїхав вчитися до Вільна. Після повернення він виготовляє дошки гравюр для збірника. А сам архієпископ робить малюнок титульного аркуша з багатьма алегоріями. 1672 року Баранович переселяється до Чернігова, а Симон Ялинський, якому було віддано для друку 4000 тисячі злотих, використав їх не за призначенням і книгу не видав. 1674 року «Труби» Барановича з'явилися у друкарні Києво-Печерської лаври в двох варіантах. Вони передусім різняться назвою. Т. Каменева пише, що «у першому варіанті більшість гравюр надруковано зі старих дощок, вже задіяних в київських виданнях, у другому, з іншою назвою, – з нових дощок» [2:275]. За інформацією дослідниці, тут уперше з'являються гравюри роботи Симона Ялинського та отця Костянтина [2:275].

Створення тексту, за О. П'ятигорським, називається різновидом поведінки, змістом якої є опис. «Але, – продовжує автор, – описуючи, людина поводить себе ще якимось чином, тобто практикує інший різновид поведінки» [11:18]. На нашу думку, доречно буде звернутися до думок Ролана Барта кінця 1960 – початку 1970 рр. Разом з Ж. Дерідою він вводить поняття «письма» (scripture), яке розуміється як процес, що безперервно розгортається, не знаючи ні початку, ні кінця, ні дискретних фаз та станів. При цьому кожне наступне висловлювання пишеться як палімпсест на попередніх висловлюваннях. Таке «переписування» на поверхні попереднього стану, за дослідниками, – єдина форма існування мови. Відповідно, літературна й мовленнєва діяльність полягає не в створенні об'єктів-повідомлень, а в безперервному «переписуванні». Чернігівський архієпископ часто робив повтори у своїй творчості. Він повертався до книг, які вже вийшли, і наділяв їх іншими титульними аркушами, змінював шрифти, додавав мінітексти, ставив інші підписи. Так було з «Żywoty świętych» (1670). Цю ж книгу того ж таки 1670 року було ви-

дано з іншим заголовком «Apollo chrześcijański opiewa żywoty świętych».

Лазар Баранович як проповідник був приречений на «переписування». Кожна наступна проповідь на свята церковного року є продовженням або переписуванням попередньої. Статусу факту це явище набуло у збірниках проповідей, коли на одну дату вміщено по кілька текстів. У «Трубах» Барановича – по два казання на свята Воздвиження чесного хреста, Покрови Пресвятої Богородиці, Різдва Івана Предтечі, Антонія Печерського, Преображення Господнього; по три проповіді є на свята Різдва та Введення Пресвятої Богородиці, Петра і Павла, Богоявлення; чотири – на Успіння Пресвятої Богородиці, п'ять – на Благовіщення, сім – на Різдво. Збірка «Меч духовний» має по одній проповіді на кожен неділю, і дві тільки на Страсті Христові, натомість багато казань дописані від руки. Очевидно, що це було складовою частиною дискурсії, тобто складання нових проповідей (чи віршованих текстів) на основі вже виданих. Тобто це був діалог з попередніми текстами.

У 2005 році побачила світ книга «Маргіналії в стародруках кириличного шрифту XV–XVII століть з фонду Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського» Маргарити Шамрай. Київська дослідниця визначила, що покрайні записи одного з примірників «Меча духовного» й «Труб словес проповідних» належать перу Лазаря Барановича. Для нас вони цікаві передусім як факт автокомунікації.

Ю. Лотман формою звертання до самого себе називає щоденникові записи. Обидві книги проповідей на рухомі й нерухомі свята церковного календаря стали записником, щоденником, в якому автор на маргінесі фіксував свої вірші, молитви, записував прислів'я, спостереження над дійсністю, коментував події. Щоденник – це періодично поновлюваний текст, що складається з фрагментів для кожного запису [9]. Він виконує кілька функцій: 1) культурної пам'яті; 2) заповіту; 3) релаксаційно-терапевтичну; 4) автокогнітивну; 5) культурно-ігрову; 6) гігієнічну (розвантажувати пам'ять); 7) літературно-творчу; 8) документальну щодо власної ідентичності [8].

Записи в щоденнику зазвичай датуються. Життя Лазаря Барановича проходило суворо за церковним календарем. Календарний спосіб упорядкування закладених і у книги проповідей. Тому свої записи архієпископ робив

не хаотично, а у зв'язку зі святами церковного року. Цей текст «пульсуючий», оскільки його фрагменти відділені один від одного нерівномірно у просторі книг. Маргіналії проповідей на певні свята списані повністю, а на деякі – зовсім чисті. Заповнені поля проповідей на Великдень, Неділю на Зішестя Святого Духа на апостолів, на свято Трійці, на неділі 15 (про любов до Бога й до ближнього), 22 (Про багатого й Лазаря), 26 (Про багатого), 32 (неділя Закхея) по Зішесті Святого Духа, Митника і Фарисея, Блудного сина, м'ясопусну (Про страшний суд), хрестопоклонну, на суботу 5 Великого посту (Про похвалу Пресвятої Богородиці), суботу, присвячену воскресінню Лазаря. Мало записів, або вони взагалі відсутні, на неділі 27 (про зцілення жінки) та 29 (про зцілення десяти прокажених) по Зішесті Святого Духа, на першу (неділя православ'я), другу (розслабленого) та п'яту (синів Заведесєвих) неділі Великого посту. У «Трубах» найчастіше дописуються казання на Богородичні свята. Така статистика свідчить про тематичну прив'язаність дискурсивної активності автора після виходу книг проповідей з друку.

1688 року у неділю самаритянки архієпископ власноручно дописав до надрукованого казання молитву до Бога. Тема її пов'язана зі святом і змістом проповіді: «узнала сія жена, же Христос чловічы живота вичнаго имяй животом вічным его напои. Пию и пою Богу, коєму доиде, же есмь, ущедрі мя да пою єму. Дай и мні, Лазару, богатыи Боже, от твоего источника воду живу, жива будет душа моя и возхвалит тя, аминь» [3:35].

Проповідь про таланти збагачена коментарем, оформленим у формі римованих рядків польською мовою:

Day chętnie, bo co z kwasną daiesz twarzą komu
Bez dam i zaślęgi wracasz się do domu [3:201].

Казання на зцілення кровоточивої жінки налаштувало автора на роздуми з приводу земних лікарів. Проповідник доносив до себе й до інших думку, що справжній лікар – Христос. Текст спрямований і до себе, й до когось зовнішнього. Він написаний двома мовами – латиною й польською. Таке враження, що автор спочатку фіксував свої знання з приводу ситуації, а потім згадував про секундарного адресата й робив для нього переклад польською:

Non bene fit medicī, dum me bene seu bit
hit / Dum mihi o bene fit tum bene fit medico
[3:271].

А далі – те саме польською.

Замітки на маргінесі книг засвідчують зміну естетичних смаків і настанов проповідника. До проповідей зразка 1666 року автор категорично не вводив оповідань поза творами Отців Церкви й Святого Письма. З часом все змінилося. Табу на світські приклади було знято. Уривок з Євангелія від Луки на неділю 18 по Зішестю Святого Духа присвячений чудесній ловитві риби апостолами. Як фон для цього уривка проповідник, очевидно, вирішив використати низку оповідань з римської історії на тему риболовлі: про Нерона, цезаря Августа, Клеопатру та Антонія. При цьому автор вказав на своє джерело – працю Светонія.

Записки на маргінесі свідчать про особливості діалогу не тільки з самим собою, але й з традицією. У Євангелії на неділю блудного сина діяльність головного героя в далекій країні характеризується скупкою фразою:

...и ту расточи имініє своє, живый
блудно [Лк. 15, зач. 79].

Проповідь пояснює поняття «жити блудно» як жити в грісі. У цьому плані автор і розгортає текст, уточнюючи, що гріх – це нестриманість у їжі, питті вина, розвагах, словах, відступ від духовного життя. Особливу увагу Баранович звертає на пиятику. Як аргумент не зловживати вином звучать у проповіді слова апостола Павла з Послання до ефесян:

Не упивайтесь вином, в нем же єсть
блуд... [3:359].

А от в написаному від руки архієпископ посилається на Філософа:

Pierwszy kieliszek wina pragnienie gasi,
drugi smak przynosi, trzeci upoi [3:358 зв].

Видно, що автор був у постійному пошуці персвазійних засобів, опановуючи при цьому заборонені до того сфери.

У статті «Письменники й ті, що пишуть» Ролан Барт розрізняє одних і других, вказуючи, що перші «виконують функцію, а другі займаються діяльністю» [1:134]. Автори XVII століття були пишучими письменниками. Надто коли йдеться про Лазаря Барановича. Той, хто пише, висловлює те, що він думає. Жанрові канони проповіді дозволяли висловлюватися тільки в межах догматики. А от на маргінесі книг письменник почувався вільніше. Часто дослідники творчості чернігівського архієпископа закидали його проповідям відсутність зв'язку з життям. Очевидно, він і сам це усвідомлював та намагався компенсувати хоч якимось дописуванням.

Час ішов, і автор збагачував написане новими смислами, узгоджував його з позатекстовими структурами, що постійно змінювалися. Скажімо, у передмові до «Меча» він вважає за потрібне уточнити, що блюстителем російського царського престолу став Федір Олексійович (1676–1682), на якого Баранович покладає надії у боротьбі з турками. На маргінесі передмови є запис такого змісту, датований 29 серпня 1679 року:

Obroc dobroc twą Chryste na tve Chrzesciany!
Kturzy ciebie a Matkę twą maia za sciany
Theodorus potem posadzi na tronie
Pomazanca throny miej zle go obroni
Niech i krzyzu twoim... ubienny znaku
Zbie Turczyna przy chętnym kozaku
Teodora nadzieia i Bogu u bisie Busurmana
Jak Bisa Busurmana potka rovna rana
Amen duo vobis, Busurman zginie dzis
Daj Boże... 1679. 29 Aug [3:8 зв].

Логічно було збагатити передмову до царя таким силабічним віршем.

Отекстовлення життя російських царів було одним з літературних завдань Лазаря Барановича. Він присвячував свої твори важливим подіям у царській сім'ї. Певні тексти він готував завчасно. Шлюб царя Федора й Агафії Грушецької відбувся 18 липня 1680 року. 1677 року, тобто коли царю виповнилося 16 років, Баранович пише фразку про його майбутній шлюб: «Феодор дар Божий будет мати жену добру ахоз [1677]», а далі додає віршик такого змісту:

Iesli żeby tu Pravda iako powiadaia,
Iże mąż z żoną pospolu iedno ciało maia.
Co iesliby tak bylo, czemuż mąż nie czuie,
Gdy owo kto ruszy żone kut muruie.
Z sowitołowej flaszki te pisane fraszki [4:337].

Очевидно, жанр фразки і високий предмет зображення збіглися не зовсім доречно. І Лазар Баранович, написавши цей текст, власною рукою його й закреслив.

Інформацію про нового самодержця Петра I Баранович приєднує асоціативним шляхом. Казання на 18 неділю по Зішесті Святого Духа на апостолів починається епіграфом з Євангелія від Луки. Це слова Ісуса до Петра: «Поступи в глибину» [3:221]. Ім'я адресата цих слів як тезоіменитого до царя святого дозволило автору дописати рядки про самодержця, зігравши на євангельському змісті:

Петр Алексеевич, Ангель твой рече не
знаю чоловіка егда ... Петр Алексеевич царь
з царя чоловіка Божого научен отцем царем
знаєшь чоловіка Бога, а Бог во Троицы сла-
вимы. Царь небесный глас во трех винцах

покрыл ты трояким винцем и дарова ти
троякое царство московское, царство ка-
занское, астраханское, сибирское [3:221].

Чернігівський проповідник був суспільно активною людиною навіть у старості. Це ще один різновид поведінки, який зафіксований у текстах. Скажімо, польськомовним віршем автор висловлює ідею об'єднання русинів та поляків проти турків:

Jak lach tak Rusin ze wierzy
Niechaj pospolu turczyna uderzy [3:7].

У «Мечі духовному» на маргінесах немає просторових інформантів, які б фіксували пересування автора. Натомість іноді в плин церковного часу втручається час історичний, на який письменник дивиться крізь конфесійні окуляри. У своїй творчості Лазар Баранович сформулював ідею єдності українців та поляків перед турецькою навалюю:

Polak pravi utraci, gdzie się z Rusinem pobraci,
Kiedy się bratali, to tatar brali.
Y dzis Zaporozę pogodź z Lechi, Boże [3:263].

Більше того, чернігівський архієпископ був письменником-полемістом, чії праці характеризувалися антикатолицькою спрямованістю. Ю. Лотман впевнений, що в автокомунікації адресант змінює свою сутність. Дослідник вважає, що при цьому в особистості змінюється набір соціально важливих кодів [5:165].

1675 року вийшла друком «Nowa miara starej wiary» за авторством архієпископа. Через чотири роки він оприявнить ідею об'єднання православних і католиків перед спільним ворогом. Проповідь на третю неділю великого посту збагачена заміткою, в якій символічно поєднуються Русь та римляни. Основа для такої дії – збіг церковних календарів: українці відзначали хрестопоклонну неділю, а поляки – Великдень. Метонімія на рівні свят – хрест і Христос – дозволила звернутися автору до Ісуса про допомогу в проханні об'єднатися, щоправда виключно на політичному рівні:

Trzeciej niedzili to posta pisano,
Day tego robic by Turka lopano.
Niechay Rusin z Polakiem idzie na turchyna –
Wespol prędko obaczym będzie mu ruina
[3:396 зв].

Продовження полемічних рефлексій владики став антипротестантський запис на маргінесі проповіді про причастя такого змісту:

Лутер мови такъ хліб єсть тіло мое
и тот хліб мешает з тілом Господним. Кал-
вин то ест фикура знак тіла моего, Карол-
стадин тут садит тіло мое и поvidaєт же

ему тот виклад з неба принесева, о що єму и Лутер ласт. Не мают Духа Святого Учителя для того. Блудуют [4:340].

Причому для Барановича були важливі не тільки підштовхування до дії, але й ефект, що досягається в результаті ілюкції. Для результативності своїх проєктів він звертається за допомогою до Бога:

Spełni, Panie, to rzeczy, co ja piorem piszę. Niechaj od ruskiej szabli nic turchyn nie dysze [4:400 зв – 401].

Деякі записи мають мнемонічну функцію. 1676 року автор робить замітку, яка за змістом є, на перший погляд, констатацією астрономічних спостережень автора:

Żle bliźnięta tego roku 1676 Saturnus y Mars panują ... na nich strzela ognia ztrzela z nieba [12:42].

Якщо копнути глибше, то з'ясується, що Баранович властивим йому алегоричним способом вказав на боротьбу за владу між гетьманами Петром Дорошенком та Іваном Самойловичем.

Подекуди проповідник фіксує прислів'я, важливі для нього в певний момент:

Łapaj, Tomku, poki na romku [3:10].

Афоризми чи влучні вислови у маргіналіях Барановича пов'язані не тільки з внутрішнім станом автора, а певним чином співвідносяться з надрукованим текстом – його темою, основними мотивами, образами та ін. Скажімо, на неділю про блудного сина автор дописує фразу-побажання:

Miey ode mnie przestrogę – Nie chodź sam w daleką drogę [3:360].

Взагалі ця проповідь обросла влучними висловами автора, спрямованими до молодого покоління:

Gdzie smiech, tam y grzech, gdzie łzy lieą potym sie smieią, Sieią łzami weselą osiezną kłosami [3:358].

На проповідь покладення поясу Богородиці Баранович додає запис, прив'язаний до буквального значення слова «пояс», демонструючи цим свою ерудицію:

Pasem mierzono młodzi u francuzow. Iesli tyją w brzuch rosły – z miasta wyrzucano, mając ie za delikatow [4:283].

Дуже рідко Баранович записував якісь побутові дрібниці чи спостереження над природою. Фіксація власного досвіду є в записах-побажаннях на зразок цього:

Okopuj drzewo w Marcu, ley wode wdoły, niech będzie tak korzen wilgotny aż

otkwitną. Tedy za nic będzie szkodzie grad ani mroz [3:395 зв].

Але природа як така мало цікавила автора як предмет дискусії. Навіть про весну він роздумує, наводячи як контрастні точки зору орача, моряка й абстрактного християнина:

Oraczom prawi dla iego wiosna przyjemna iest iż miło w ten czas patrzeć na ziemię ozdobioną kwiatkami, y drzewa zielonimi gałązkami, zeglarze zas dla iego rodzi wiosne, ze bezpiecznie mogą puścić się na ten czas na morze, y od wody bezpieczeństwa sie nie obawic. Nam zas przyjemna iest postu wiosna, ze w ten czas niewód, ale myśli y żądź cielesnych nawalności uskraminiaią się [3:375].

Досить не часто предметом записів стають спостереження владики над сімейним життям. До «Слова про вінчання» він додає, що травень нещасливий для шлюбу. Окрім того, автор оприявнює свій чернечий ціннісний підхід до цього питання:

Paniensvo iest złoto, wdowstwo iest srebro, Malzenstwo ubożstwo [4:335 зв].

Ці думки повністю збігаються з рефлексіями апостола Павла на цю тему.

У книзі «Меч» є дві проповіді на Велику п'ятницю. Це найбільш емоційно насичені тексти в книзі. На маргінесі автор робить метатеоретичне узагальнення, заримувавши одне з правил поетики й риторики щодо категорії пафосу:

Jesli nie wydasz płaczu – nie poczyesz go w sluchacz [4:447].

Тут ми маємо охудожнене правило, норму, яку автор формулював як викладач поетики і риторики в далекі 50 роки.

Один з останніх записів Лазар Баранович зробив 28 серпня 1692 року. На маргінесі проповіді на свято Усікновення голови Іоана Предтечі зазначено:

1692. W poniedziałek sie trafiło se az posysaiu anioła mego: nie ulieczył ten anioł przed mieczem woiował duchownym, a od żelaznego poległ o prawdę [4:278].

Через п'ять днів, а саме 3 вересня нового, 1693, церковного року, владики помер. Цю фразу можна вважати підсумком життя, у якому творчість на духовну тематику та книги відігравали надзвичайно важливу роль.

Отже, створення текстів було для Барановича різновидом поведінки, його постійною й важливою діяльністю. Якщо взяти проповіді в межах однієї книги, то стане помітно, що автор прагнув надати їм за допомогою дописування не тільки виховної, повчальної, розважальної функцій, але й суспільної. Автор

реагує на позатекстові структури, що постійно змінюються, й намагається зробити свої книги відповідними їм і завжди актуальними. Записи на маргінесі були й опредмеченою формою внутрішньої мови, й втіленим процесом текстопородження. При цьому книга була для автора тією призмою, крізь яку він дивився на дійсність і отекстувлював її. Книга тут, за ве-

ликим рахунком, – це християнський універсум, упорядкований за риторичними правилами, а також нормами православної конфесії.

Подальше вивчення проблеми автокомунікації дозволить виявити найбільш важливі теми для письменників XVII століття та відтворити процес їхньої творчості.

Література

1. Барт Р. Писатели и пишущие // Избранные работы : Семиотика. Поэтика : пер с фр. — М. : Прогресс, Универс, 1994. — С. 133—142.
2. Каменева Т. Н. Книгопечатание в Чернигове (1646—1818) / Т. Н. Каменева // Проблемы источниковедения. — М., 1959. — Вып. VIII. — С. 267—313.
3. Лазар Баранович. Меч духовный / Лазар Баранович. — Київ : Друкарня Києво-Печерської Лаври, 1666. — 28 + 764 + 3 с.
4. Лазар Баранович. Труби словес проповідних / Лазар Баранович. — К. : Друкарня Києво-Печер. лаври, 1674. — 10+403+4 арк.
5. Лотман Ю. М. Автокоммуникация: «Я» и «Другой» как адресаты (О двух моделях коммуникации в системе культуры) / Лотман Ю. М. // Семиосфера. — СПб. : Искусство, 2000. — С. 163—177.
6. Лотман Ю. М. О двух моделях коммуникации и их соотношении в общей системе культуры / Лотман Ю. М. // Семиосфера. — СПб. : Искусство, 2000. — С. 668—670.
7. Маслов С. Етюди з історії українських стародруків / С. Маслов // Українська книга XVI—XVII—XVIII ст. — К. : Державне видавництво України, 1926. — С. 77—152.
8. Михеев М. Дневник в России XIX—XX века — эго-текст, или *пред-текст* [Электронный ресурс] / Михаил Михеев. — Режим доступа : http://www.srcc.msu.ru/unipersona/site/research/miheev/kniga.htm#_ftn1.
9. Мусхелишвили М. Л. Семиотика молитвы / Мусхелишвили М. Л., Шрейдер Ю. А. // Філософська і соціологічна думка. — 1992. — № 5. — С. 50—70.
10. Повчання святого Василя Великого про молитву і духовну тверезість // Святі отці про молитву і духовну тверезість / пер. з рос. М. Лемик. — Львів : Свічадо, 2007. — С. 50—114.
11. Пятигорский А. М. Некоторые общие замечания относительно рассмотрения текста как разновидности сигнала / Пятигорский Александр Моисеевич // Избр. тр. — М. : Языки русской культуры, 1996. — С. 15—29.
12. Шамрай М. Маргіналії в стародруках кириличного шрифту XV—XVII століть з фонду Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського / Маргарита Шамрай. — К. : Видавництво національної бібліотеки імені В. Вернадського, 2005. — 332 с.